

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 321.74(497.4 Solkan)"1947/1952"
prejeto: 26. 2. 2007**Jernej Vidmar**

mag. zgodovine, Soška cesta 32, SI-5250 Solkan

e-pošta: jernej.vidmar3@guest.arnes.si

Posamezniki v primežu totalitarizma Solkan v letih 1947–1952

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja še malo raziskano temnejšo plat političnega dogajanja v prvih letih po priključitvi Primorske k matični domovini leta 1947, ki nam priča, kako je totalitarna narava novega komunistična režima nasilno in usodno posegla tudi v življenje nekaterih Slovencev na Goriškem. V prispevku so prikazani posamezni dogodki v kraju Solkan, ki pa so bili značilni za širši primorski in vse slovenski prostor.

KLJUČNE BESEDE

totalitarizem, komunizem, Primorska, priključitev, revolucionarna sodišča, zaplembe, nacionalizacija, agrarna reforma, prisilno delo

SUMMARY

INDIVIDUALS IN THE VICE OF TOTALITARIANISM SOLKAN IN THE YEARS 1947–1952

The contribution represents the not sufficiently researched darker side of political events in the first years after the annexation of the Primorska (Littoral) region to the parent homeland in 1947 from which we learn how the totalitarian nature of the new communist regime intervened violently and fatally in the lives of some Slovenes in the Gorizia region. Represented in the contribution are separate events in Solkan that were also characteristic of a broader space of the Primorska region and the entire Slovene space.

KEY WORDS

totalitarianism, communism, the Primorska (Littoral) region, annexation, revolutionary courts, confiscations, nationalisation, agrarian reform, forced labour

Čas po priključitvi cone A Julijske krajine k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji – FLRJ, septembra leta 1947, je bil za Primorje poln pričakovanj in veselja. Več desetletno obdobje pod fašistično italijansko raznarodovalno oblastjo in nacistična okupacija sta globoko zaznamovali življenje primorskih Slovencev. Mnogi so bili zaradi narodne zavednosti preganjani. Eni so padli kot partizani, nekateri so svoja življenja izgubili v italijanskih in nemških taboriščih. Tisti, ki so vse to preživeli, so z zanosom stremeli v obetajočo se optimistično prihodnost, združeni z matično domovino. Vendar so zlasti prva leta po priključitvi za nekatere Slovence pomenila čas novih krivic in preganjanj. Tuja totalitarizma je nasledil nov "domači" komunistični totalitarizem.

Z novo razmejitvijo leta 1947 se je Solkan znašel v neposredni bližini meje med Italijo in Jugoslavijo. To ni bila le navadna razmejitev ozemlja med dvema državama, ampak je bila meja med socialističnim in kapitalističnim demokratičnim svetom v smislu takrat že porajajoče se hladne vojne. Ta, vse do leta 1954 povsem zaprta in strogo vojaško zavarovana meja, je temeljito zaznamovala prebivalstvo ob njej. Da je veljal strog režim, nam med drugim kaže razglas Mestnega ljudskega odbora Solkan iz leta 1948: *"Opozarjamo na dolžnost onih, ki bivajo v 100 m pasu, da vsakega prenočevalca, bodisi sorodnika ali znanca, takoj prijavijo pri odseku za Notranje zadeve Gorica"*.¹ Oblast je bila pozorna, saj je bilo precej prebegov ljudi tudi iz notranjosti Slovenije čez mejo na zahod. Na bežeče so graničarji streljali.

Prebivalstvo v Solkanu je od priključitve do srede petdesetih let živelo v izredno slabih razmerah. Standard je bil nizek, primanjkovalo je zlasti hrane. Tiste male zaloge s katerimi se je prebivalstvo oskrbelo v začetku septembra pred priključitvijo, so do konca leta pošle. Uvedli so živilske karte, tako kot med vojno. Vendar so bile količine hrane omejene.

Solkan je bil v ospredju družbenopolitičnih dogajanj na Goriškem. Ni bil le nepomemben obmejni kraj, temveč prva leta po priključitvi, z izgubo Gorice in pred izgradnjo Nove Gorice, sodno, politično in upravno središče Goriške. Tu je bil od leta 1947 do začetka petdesetih let sedež Okrajnega ljudskega odbora Gorica, ki je izvrševal naloge republiške oblasti v Ljubljani. V Solkanu se je nastanila milica, ki je imela svoje prostore v Lenassijski vili, kjer so bili tudi Okrajni zapor. V podržavljeni Bartolomejevi vili so imeli svoj sedež organi Uprave državne varnosti – UDV – UDBE s preiskovalnimi zapori. V Solkanu je imelo od priključitve leta 1947 do selitve v upravno stavbo v Novi Gorici leta 1952 svoj sedež Okrajno sodišče v

Gorici. Sojenja so povečini potekala v nacionalizirani stavbi družine Mozetič, v današnji stavbi Krajevne skupnosti.

Komunistična partija – KP je, tako kot druge po Sloveniji oziroma Jugoslaviji, začela utrjevati svojo oblast na vseh področjih primorske družbe, tako v verskih zadevah, šolstvu, kmetijstvu, gospodarstvu kakor tudi v kulturi. Povzdigovala je ikone Sovjetske zveze. Ob obletnici Oktobrske revolucije je organizirala proslave s slavnostnimi govori in petjem Internacionale. Proslave je organizirala tudi ob obletnici *"smrti voditelja zmagovite socialistične revolucije, velikega učitelja Komunistične Partije tov. Lenina"*.² Poleg kulta Lenina, Stalina in dela je uvajala tudi Titov kult.

Komunistični režim, ki se je vzpostavil na Primorskem po septembru 1947, je posegel na določena področja družbe, ki kažejo na njegovo revolucionarno naravo. S političnimi procesi, zaplembami, nacionalizacijami, agrarno reformo, razlastitvami je nastopil predvsem proti Cerkvi, gostilničarjem, drugim obrtnikom, podjetnikom in večjim kmečkim posestnikom. Med drugim si je podredil tudi šolstvo in zatiral vsak poskus organiziranja politične opozicije. Tudi v Solkanu najdemo take primere, ki odsevajo revolucionarno naravo povojnega režima. Zaradi pomembnosti Solkana kot začasnega sodnega središča ob zahodni meji so tu potekali številni politični procesi proti nekaterim krajanom Solkana in prebivalcem drugih severno primorskih krajev. Najbolj odmeven proces je bil proti skupini Bricev obsojenim delovanja proti državi ureditvi v FLRJ, ki je poleg nekaterih primerov tudi predmet tega sestavka.

Cerkev in šolstvo pod nadzorom

Komunistična partija je povsod iskala morebitne nasprotnike nove socialistične ureditve. Največjega notranjega sovražnika je videla v katoliški Cerkvi. Predstavnike Cerkve je skušala diskreditirati. Duhovniki so bili obtoženi širjenja sovražne propagande, ilegalnih zvez z inozemstvom in drugo.³ Že leta 1946, ko so potekale priprave na priključitev, so člani KP na seji solkanske celice 106 ugotavljali, kakšen je položaj v Solkanu: *"Še vedno duhovščina je največja reakcija, posebno kaplan javno postopa proti nam"*.⁴ V letih 1945–1946 je bil kaplan v Solkanu duhovnik Jakob Končan. Člani solkanske partijske celice, ki so bili poverjeni za šolske zadeve, so o njem zbirali podatke in sestavljali karakteristiko. Končan je bil kasneje župnijski upravitelj v Breginju pri Kobaridu. 8. junija 1948 je bil aretiran ter 9. novembra 1948 na Okrož-

¹ PANG 114, t. e. 5, spisi od št. 1–400, 5. 6. 1948.

² PANG 485, t. e. 7, 18. 1. 1947.

³ Šturm, O kratenju človekovih pravic, str. 65–102.

⁴ PANG 469, t. e. 1, Sejni zapisnik Celica 106, 4. 1. 1946.

Vila Bartolomei, kjer je bil sedež Uprave državne varnosti (UDV) in preiskovalni zapori (foto: Metod Zavavlav).

nem sodišču v Postojni obsojen na petnajst let strogega zapor. Njegova obtožnica je bila povezana prav z leti službovanja v Solkanu. Sodišče mu je očitalo, da je v Solkanu pri opravljanju svojega poklica prek verskih organizacij in v šoli kot veroučitelj govoril o nestrpnosti ljudske oblasti in da se le-ta ne bo obdržala. Govoril naj bi, da je vojna neizbežna in da bodo zahodni zavezniki pometli z ljudsko oblastjo. Poleg tega je 8. junija 1948 poskušal s pomočjo posebnega vodiča pobegniti čez mejo, pa so ga zajeli. Med prestajanjem kazni je, verjetno zaradi pritiskov in ravnanjem z njim, živčno zboleel in bil nekaj časa v umobolnici. Pomiloščen je bil 7. januarja 1953, vendar so ga leta 1960 za krajši čas ponovno zaprli.⁵

Z združitvijo Primorske z matično domovino 15. septembra 1947 je postala župnija Solkan cerkveno središče Primorske. Osnovana je bila Apostolska administratura za tisti del goriške nadškofije in tržaške škofije, ki sta prišli pod Jugoslavijo. Solkanski župnik dr. Franc Močnik je bil imenovan za prvega apostolskega administratorja. Vendar je že 19. septembra 1947 krajevna oblast v Solkanu, po navodilih iz Ljubljane, Močnika nasilno izgnala iz države v Gorico (Italija). Dogodka ni preprečil niti protest solkanski vernikov, posebno žena, ki so jih oblasti kmalu utišale. 23. septembra se je msgr. Močnik vrnil v Solkan in nadaljeval svojo službo. Za Solkan je imenoval novega župnika, namestnika Ivana Kretiča. Vendar so oblastniki ponovno nastopili proti Močniku. 12. oktobra so organizirali

miting in prek meje v Italijo ponovno izgnali apostolskega administratorja msgr. Močnika, skupaj s solkanskim župnikom Kretičem.⁶ Člani KP v Solkanu so tudi še v letu 1948 poizvedovali za Močnikom. Na sestanku 1. celice KP, ki je potekal 16. aprila 1948 na sedežu Mestnega ljudskega odbora Solkan – MLO so med drugim poročali: *"Nadalje se sliši med ljudstvom, da župnik Močnik še zahaja večkrat k družini Černe. To je na ulici Svetogorski tik ob mejnem pasu na italijanskem ozemlju, v to hišo zahajajo tudi druge osebe, se ne ve za pozitivno ali prihajajo tudi iz našega ozemlja."*⁷

Po izgonu apostolskega upravitelja in solkanskega župnika je v Solkanu v kaplaniji ostal le mlad kaplan Robert Zadnik, ki je od 12. oktobra 1947 do konca leta 1952, ko je bil aretiran in na političnem procesu proti duhovnikom v Tolminu obsojen na eno leto in šest mesecev strogega zapor,⁸ sam upravljal župnijo. V tem času je država zasegla tudi solkansko župnišče.⁹

Solkanski partijci so se na sejah kar pogosto ubadali s cerkvenimi zadevami. Pozorni so bili na vse, kar se je dogajalo v cerkvi pri maši in po njej. Preko ovaduhov so kontrolirali delo kaplana Zadnika. Vsako dejanje kaplana so smatrali za sovražno. Tako so na seji 1. celice KP Solkan 14. maja 1948 poročali: *"V mesecu maju se vršijo običajne šmarnice, pri katerih je kaplan pričel isto metodo*

⁵ Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 514–515.

⁶ Paljk, *Iz Cerkvene zgodovine Solkana*, str. 98–136. O tej tematiki gl. tudi Marušič, *Z zahodnega roba*, str. 67–73.

⁷ PANG 485, t. e. 12, zapisnik.

⁸ Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 526.

⁹ Paljk, *Iz Cerkvene zgodovine Solkana*, str. 98–136.

*kot prejšnji Močnik, da deli prehodno zastavico deklicam ali dečkom, katerih je več prisotnih. S tem vabi mladino v cerkev. Poleg tega je pionirski voditelj organiziral pionirski izlet na Sv. Goro, ko bi lahko jih peljal kam drugam. Vzrok vprašat pionirskega voditelja.*¹⁰

Skušali so ovirati cerkvene procesije tako, da so ljudi odvrčali od udeležbe in ob skoraj istem času organizirali različne prireditve. Na sestanku "Mestnega Partbiroja Solkan" 26. maja 1948 so sklenili: *"Ker jutri dne 27 t. m. se vrši v Solkanu procesija ob 19 uri, je treba, da partija aktivno deluje, da se bo čim več ljudi vzdržalo tega cerkvenega obreda, ter delovati moramo za čimvečjo udeležbo na kinopredstavo, ki se vrši istega dne v Kulturnem Domu Solkan ob 18 uri."*¹¹

Partijci so se tudi med seboj kontrolirali in pazili, da ne bi še kdo med njimi v zasebnem življenju gojil verskih čustev. Na to so na sestankih kar nekajkrat opozarjali. Tako so na enem od sestankov Mestnega komiteja obravnavali primer enega njihovih članov, ki naj bi dal na skrivaj krstiti svojega otroka in ga nato tudi cerkveno pokopati, ker mu je otrok kmalu po rojstvu umrl. Grozila mu je izključitev iz Mestnega komiteja. Obtoženi se je moral zagovarjati in *"priznati krivico, katero je zagrešil kot član Partije"*. Zagovarjal se je, *"da o krstitvi otroka je bilo njemu neznan, ker žena in mama od žene so otroka nesle krstiti zvečer, ko je bil on v postelji bolan, isto za pokop je bil v postelji in so same vse uredile, da se je pokopalo z duhovnikom brez njegove vednosti."* Po tem pojasnilu so mu na sekretarjev predlog omilili kazen in mu izrekli strogi ukor.¹²

Cilj Komunistične oblasti je bil tudi, da si podredi šolstvo. Šolstvo je skušala spremeniti v poslušno učinkovito orodje za vzgajanje mladine po lastnih ideoloških načelih. Vedela je, da bo le tako dolgoročno pridobila socialistični državi in ideologiji poslušne ljudi.¹³ To bi ji lahko uspelo le, če bi si podredila učiteljski kader, zato je začela najprej prevzgajati učitelje. Le partiji pokorni učitelji bi bili zmožni vzgojiti novo socialistično mladino. Učitelji in profesorji so morali študirati marksistično literaturo. Od učiteljskega kadra je v skladu s partijskimi načeli zahtevala predvsem politično izobrazbo, šele potem tudi strokovno in pedagoško delo.¹⁴ Ta cilj je poskušala realizirati z organiziranjem pedagoških tečajev. Zlasti na Primorskem je bilo veliko tečajnikov. Takšni tečaji so, bolj kot strokovno izobraževanje, učiteljem nudili predvsem politične napotke. Učitelji-tečajniki so bili politično

zanesljiv dejavnik v šolstvu.¹⁵ Na to temo se je 8. januarja 1948 na sedežu komiteja Komunistične partije v Solkanu vršil sestanek *"učiteljev partijcev in SKOJ-evcev"*. Med drugim je bilo rečeno: *"Naloga učiteljev partijcev je, da se vržejo še z večjim elanom na delo, v prvi vrsti na vzgojno-šolskem polju. Imamo obmejne kraje, kjer so šole še nezasedene. Tam je največja nujnost, da se stanje izboljša."* *"Naloga učiteljstva je tudi vzgoja kadra. Tu je partija med učitelji najbolj tengirana (tečaji).* Nadalje je bilo rečeno: *"Partija med učiteljstvom mora biti zelo budna. Reakcija bo iskala vedno novih oblik za svoje delovanje. Destrktivno kritiko moramo energično pobijati."*¹⁶

Razpravljali so tudi o odnosu učitelja do duhovščine. V pionirski organizaciji so videli tisto silo, ki lahko otroke odvrne od vpliva duhovščine in jih približa novim: *"Odnos učiteljstva do duhovščine. Duhovščina je navajena ofenzivnega dela. Mi moramo bazirati naše delo na vzgojo otroka. Če bomo mi v ofenzivi, če bomo mi pazili, da bo pionirska organizacija čuvala, da bo otroka zbližala v periodo, ne bo nasedal duhovniku. Mi moramo graditi na borbenem elanu našega ljudstva. Aktiv učiteljev partijcev mora krepko študirati teorijo Marksa in Engelsa. Nujno je za tečajnika in pripravnika, da se gradi na znanstveni podlagi ter da najmlajše vzgajajo v duhu novega časa."* V zapisnik so tudi zapisali: *"Tov. Lenin je poudaril važnost kulturno-vzgojnega dela, ki naj mase preobrazi in naj jih zrevolucionira. S politično pedagoškimi krožki, z ljudskimi univerzami bomo dosegli, da bo ljudstvo na masovnih sestankih odločno."*¹⁷

Solkanski gostilničarji, drugi obrtniki in zemljiški posestniki v primežu revolucionarnih sodišč, nacionalizacij, agrarne reforme in razlastitev

Revolucionarno sodstvo, ki ga je v Sloveniji po letu 1945 vzpostavila komunistična oblast, je imelo po stalinističnem vzoru glavno nalogo, da se bori proti tako imenovanim razrednim sovražnikom. Ta boj je izvajalo z izpeljavo političnih in zrežiranih sodnih procesov, ki so se po drugi svetovni vojni odvijali na Slovenskem in na katerih je bilo obsojenih zlasti med letoma 1945–51 na tisoče podjetnikov, trgovcev, obrtnikov, kmetov, duhovnikov in drugih, v očeh nove oblasti sovražnih ljudi.¹⁸ Sodili so jim po t. i. revolucionarnih zakonih, ki so bili leta 1945 sprejeti po vzoru sovjetskih: Zakon o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske

¹⁰ PANG 485, t. e. 12, zapisnik.

¹¹ PANG 485, t. e. 12, zapisnik.

¹² PANG 485, t. e. 24, zapisnik 11. 3. 1949.

¹³ To problematiko med drugimi podrobneje obravnava Vovko, Učilnice na temni strani meseca, str. 195–204.

¹⁴ Gabrič, Obnova šolstva, str. 907–908.

¹⁵ Gabrič, Šolstvo na Slovenskem v letih 1945–1951, str. 67–92.

¹⁶ PANG 485, t. e. 12.

¹⁷ PANG 485, t. e. 12.

¹⁸ Mikola, Sodni procesi na celjskem 1944–1951, Celje 1995.

sabotaže, Zakon o zaščiti ljudskega premoženja, Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo itd.¹⁹ Glavni namen takratne državne oblasti je bil obračun z razrednimi sovražniki in kritiki režima, zaplemba njihovega premoženja in s kaznijo prisilnega dela pridobitev zastoj delovne sile za izgradnjo novih industrijskih obratov v Ljudski republiki Sloveniji. Poleg tega pa je potekala še prevzgoja obsojencev v socialistični ideologiji. Prevzgoja je temeljila na fizičnem delu in na politični prevzgoji s političnim študijem in predavanji, s katerimi so obsojencem prikazovali pomen socialistične ureditve.²⁰ Na Primorskem so se ti procesi dogajali po letu 1947. Iz kazenskih vpisnikov obsojencev Okrajnega sodišča v Gorici in Okrožnega sodišča v Postojni je mogoče ugotoviti, da je bilo zlasti v letih 1948–1950 veliko število ljudi obsojenih predvsem po zakonu o zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže in zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo. Med obsojenci je bilo precejšnje število kmetov, posestnikov, obrtnikov, pa tudi nekaj industrialcev, učiteljev in delavcev. Ljudje so bili obsojeni različnih dejanj in sicer, da so se s prijavo manjših količin vina in drugih pridelkov odtegnili plačevanju davka, da so izkoriščali dvolastniško izkaznico in v tujini nakupovali stvari itd. Pogosti so primeri obsojenih *"klevetanja in širjenja sovražne propagande proti državni ureditvi v FLRJ"*. Precej ljudi je bilo obsojenih tudi zaradi *"poskusov pobege v inozemstvo"*, *"nudenja pomoči pri pobegih sovražnim elementom v inozemstvo"*, *"da so bili člani organizacije za prepeljevanje naših državljanov iz FLRJ v inozemstvo"* ter zaradi *"neprijave oblastem banditov, ki so vpadali na ozemlje FLRJ in da so za njih celo izvrševali določene naloge"* itd. Obsojeni so bili na zaporne kazni s prisilnim delom in izgubo državljanskih pravic, volilne pravice, pravice do državne ali druge javne službe. Zaporne kazni s prisilnim delom so bile od šest mesecev do dvajset let. V mnogih primerih je bila izrečena zaplemba premoženja, v nekaterih primerih tudi zaplemba celotnega premoženja.²¹ Med mnogimi, ki so bili v letu 1949 obsojeni po zakonu

o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo, je bila tudi triinpetdeset letna posestnica Marija Benedetič iz Solkana in sicer, da: *"je organizirala prebeg iz FLRJ sovražnih elementov Petkoviča Slobodana in Ljubičič Branislava s tem, da ju je v noči od 3. na 4. 2. 1949 sprejela na svojem domu v Solkanu in jima nudila prenočišče ter ju s priporočilnim pismom napotila do Velišček Antona v Kozano, naj ju brezpogojno spravi preko meje in jima dala za avtobus tudi denar."* Kaznovana je bila na tri leta odvzema prostosti s prisilnim delom in na dve leti izgube državljanskih pravic.²²

V Solkanu je zakon o zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže prizadel predvsem nekatere gostilničarje. Že v aprilu leta 1947 pred priključitvijo je Okrajni ljudski odbor za Goriško vsem krajevnim in mestnim ljudskim odborom pisno naročil, naj sestavijo evidence vseh lokalnih gospodarskih podjetij, delavnic, mizarskih delavnic, tovarn, gostiln, trgovin, s številom zaposlenih v posameznem podjetju, s številom strojev in drugo za potrebe uresničitve gospodarskega petletnega plana.²³ V oktobru 1947 je Okrajni ljudski odbor Solkan poslal Gospodarskemu odseku – Okrajnega ljudskega odbora za Goriško seznam gostinskih in trgovskih obrtnikov v Solkanu.²⁴ Nekaterim iz seznama so v naslednjih letih zaplenili lokale oziroma obrtno dejavnost in jih celo obsodili na zaporne kazni. Vse to je doletelo gostilničarja Mirka Mozetiča, proti kateremu se je proces odvil leta 1948.

Mirko Mozetič je bil rojen leta 1892 v Solkanu v premožni, narodno zavedni slovenski družini. Hiši se je reklo "pr' Droči". Mozetičevi so imeli veliko posestvo in gostilno. Mirkov oče je bil nekdanji solkanski župan Anton Mozetič (1852–1910), mati pa Katarina, rojena Černe. V njihovi hiši, na današnjem trgu Jožeta Srebrniča, kjer so v pritličnih prostorih imeli gostilno, je bila leta 1867 ustanovljena Solkanska čitalnica. Mozetičeva je bila tudi hiša današnje krajevne skupnosti, kjer je bila dvorana, namenjena raznim prireditvam.

Tudi Mirko je bil nekaj let solkanski župan. Kritično je bil nastrojen do različnih režimov s totalitarno noto, česar ni skrival tudi na javnih mestih. Prav zaradi tega je bil trn v peti totalitarnim režimom, ki so v 20. stoletju zaznamovali slovenski narod. Najprej so ga preganjale fašistične oblasti. Leta 1925 je bil primoran zaradi gostilniške obrti, kot mnogi, ki so imeli kakršno koli zasebno dejavnost, vstopiti v fašistično stranko. Vendar je bil že leta 1926 izključen, ker se z njenimi nazori ni strinjal. Med letoma 1930 in 1939 so fašisti Dročevo

¹⁹ Ferjančič, Šturm, *Brezpravje : slovensko pravosodje po letu 1945*, str. 34.

²⁰ Mikola, *Osvobojeni gradimo*, str. 11–14.

²¹ PANG 544, Okrajno sodišče Nova Gorica, Kazenski vpisnik Okrajnega sodišča v Gorici leto 1949. PANG 974 Okrožno sodišče Nova Gorica, Kazenski vpisnik 1949, 1950 Okrožnega sodišča v Postojni in Gorici. V kazenskem vpisniku Okrožnega sodišča v Postojni je nekaj primerov ljudi obsojenih na "Smrt z ustreliško". Obsojeni so bili zaradi različnih dejanj. Primer moškega s Krasa, ki je bil obsojen, da je: *"po pozivu radi odsluženja vojaškega roka pobegnil na STO ter se povezal z zločinskimi elementi, vršil sovražno propagando proti FLRJ ter bil član oborožene bande."* Nekateri so bili obsojeni za dejanja, ki naj bi jih zakrivali še v tridesetih letih in v medvojnih letih.

²² PANG 974, Kazenski vpisnik 1949 Okrožnega sodišča v Postojni in Gorici, str. 56–57. Obsojena je bila 20. julija 1949.

²³ PANG 114, t. e. 2, mapa april 1947, št. 2763/1, 4. 4. 1947.

²⁴ PANG, 114, t. e. 2, mapa oktober 1947, 11. 10. 1947.

gostilno večkrat zaprli, ker so v njej prepevali slovenske pesmi. Leta 1939 so Mirka italijanske oblasti kot antifašista zaprle in za dve leti internirale v Campobasso v Abruzzih. V zaporu je odsedel leto in pol.²⁵ Po pripovedovanju njegovega nečaka, naj bi med drugim *"Mirko nekega dne skozi okno svojega lokala vrgel Musolinijevo sliko, ki je po zakonu morala viseti v vseh javnih prostorih."*²⁶ Maja leta 1943 so ga italijanske oblasti zopet zaprle in pretepele zaradi suma, da je podpiral partizane. Izpuščen je bil ob kapitulaciji Italije septembra 1943.²⁷

Preganjal ga je tudi nemški okupator. 5. 6. 1944 je bil osumljen, da je podpiral partizane, zato so ga zaprli in internirali v koncentracijsko taborišče Dachau, od koder se je po prebolelem tifusu ves izčrpan vrnil 21.7.1945.²⁸

Po priključitvi cone A Julijske krajine leta 1947 k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji ga je začela preganjati tudi tedanja komunistična oblast. Nekega dne so v lokal vstopili agenti UDV-Udbete ter ga odpeljali v zapore, ki so bili takrat v palači Lenassi v Solkanu. Čez nekaj časa se je začel proces v Mozetičevi hiši, v nekdanji plesni dvorani, ki je bila predelana v začasno sodišče. Okrajno sodišče v Gorici s sedežem v Solkanu, ga je skupaj s soprogo Pavlo dne 13. aprila leta 1948 spoznalo za krivega po takratnem zakonu o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije, gospodarske sabotaže in kaznivega dejanja zoper ljudsko oblast. Obsojen je bil, da je zakrivil več kaznivih dejanj, in sicer da ni plačal predpisanega davka od 300 litrov vina ter 137 litrov žganja, da je v svojem lokalu skupaj z ženo Pavlo prodajal vino 5 din pri litru dražje od predpisanega, glede na kakovost in *"da je ponovno v letu 1947–48 blatil in klevetal ljudsko oblast in državno ureditev, Maršala Tita in J.A. s tem, da je javno govoril v svojem gostilniškem lokalu, da kaj hočemo pričakovati Titov teror ter jugoslovanske ušivce, saj ni mogoče, da bodo prišli dol in naj ostanejo tam kjer so, ter nadalje, da v Jugoslaviji ni svobode in da se samo dela brez plačila"*²⁹ Špekulanstva in blatenja ljudske oblasti je bila obtožena tudi Mirkova žena Pavla. Okrajno sodišče v Gorici ju je obsodilo na plačilo denarne kazni, Mirka na 120.000 din, Pavlo pa na 20.000 din.³⁰

Na pritožbo javnega tožilca, da je kazen prenizka, je sodišče druge stopnje (okrožno sodišče v Postojni) 29. maja 1948 sodbo spremenilo tako, da so Mirka obsodili na eno leto odvzema prostosti s prisilnim delom, Pavlo pa na 8 mesecev odvzema prostosti. Izrečena pa jima je bila tudi zaplemba poslopja v Solkanu, v katerem je bila gostilna, skupaj z gostilniškim inventarjem.³¹

Zakonca Mozetič sta se na izrečeno kazen pritožila in pisala, da zgoraj omenjene obtožbe niso utemeljene in so številke glede količine pijače površno navedene. Sodišče pritožbi Mozetičevih ni ugodilo. Mirko je bil v Ljubljanskih zaporih zaprt osem, Pavla pa tri mesece.³²

Gostilničar Mirko Mozetič je bil leta 1948 obsojen na eno leto zaporne kazni s prisilnim delom in na zaplembo stavbe v Solkanu, kjer je bila gostilna, skupaj z gostilniškim inventarjem (Zasebni arhiv Marjana Božiča).

²⁵ Zasebni arhiv Marjana Božiča, Mirko Mozetič piše Okrožnemu sodišču v Postojni, 18. 5. 1948.

²⁶ Pričevanje Marjana Božiča, Solkan 12. 11. 2005.

²⁷ Zasebni arhiv Marjana Božiča, Mirko Mozetič piše Okrožnemu sodišču v Postojni, 18. 5. 1948.

²⁸ Zasebni arhiv Marjana Božiča, Mirko Mozetič piše Okrožnemu sodišču v Postojni, 18. 5. 1948.

²⁹ PANG 1008, t. e. 36, K 56/48.

³⁰ PANG 1008, t. e. 36, K 56/48.

³¹ PANG 1008, t. e. 36, K 56/48-87.

³² Zasebni arhiv Marjana Božiča. Uprava kazensko poboljševalnega zavoda v Ljubljani, št. R 681/48, Uradno potrdilo o prestajanju kazni 6. 12. 1948.

Leta po aretaciji in zaplembi večine premoženja so bila za Mirka in Pavlo ter njuna še mladoletna nečaka, ki sta kot posinovljenca živela pri njiju, zelo težka. Od velike hiše jim je oblast pustila le kuhinjo, spalno sobo, v kateri so spali vsi štirje, majhno shrambo in del senika. Poleg tega jim je ostalo še pol hektarja orne zemlje in hektar travnika, kar ni zadostovalo za rejo domačih živali, ki bi olajšala hišno ekonomijo. Za hrambo kmetijskih pridelkov je moral naprošati ljudi v Solkanu. Poleg tega si je MLO Solkan prisvojil del lastnine, ki ni prišla v poštov ob zaplembi. Nekaj predmetov je izginilo tudi zaradi nepravilnega postopka, preden so Mirka in ženo zaprli.

Zaradi hude finančne stiske in pritiska s strani Udbe sta zaprosila MLO Solkan za dovoljenje, da optirata v Italijo. Dovoljenja nista dobila. Je bil pa Mirko zaradi tega deležen še večjih pritiskov s strani Udbe. Leta 1951 je bil sklican sindikalni sestanek Gradbenega podjetja Nova Gorica, pri katerem je bil takrat zaposlen, s pojasnilom, da bodo govorili o bližajočih se volitvah. Na sestanku so začeli na Mirka s pritiski, zato se je razjezil in izjavil, da se on ni boril za tako demokracijo in naj se držijo pravilnika, in je sestanek zapustil. Čez tri ure ga je na domu obiskala milica in ga aretirala. Sledile so številne obtožbe, zaradi katerih so ga za dva meseca spet zaprli v okrajne zapore. V tem času ga je Udbe večkrat zasliševala. Odpustili so ga tudi iz službe.³³

Oblast je Mozetičevim nagajala tudi po Videmskem sporazumu, ko se je odpirala meja, saj jim niso hoteli izdati prepustnic. Mirkove pritožbe so bile najprej zavrnjene, nato so mu prepustnice le dali.³⁴

Leta 1995 je prišlo na Vrhovnem sodišču Republike Slovenije v Ljubljani do obnove procesa Mozetič. V obnovitvenem postopku se je izkazalo, da je bil celotni proces zrežiran in da je prišlo pri njegovi izvedbi do številnih kršitev predpisov. Mirko in Pavla Mozetič sta bila posmrtno rehabilitirana.³⁵

Mozetič ni bil edini gostilničar v Solkanu, ki ga je oblast preganjala po zakonu o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže. Med obtoženimi najdemo še najmanj dva podobno obsojena solkanska gostilničarja. Obtožbe so bile podobne: *"davčna utaja vina, prodaja vina z nezadostno gradacijo, da so vino prodajali iz steklenic, ki niso bile opremljene z označbo prostornine"* itd. Kazni so bile odvzem

prostosti s prisilnim delom, denarna kazen, zaplemba gostilniškega inventarja in prepoved opravljanja obrti za dobo treh let.³⁶ Temu je pogosto sledila še nacionalizacija nepremičnin. V eni od sodb je med drugim v tipični retoriki takratnih sodišč pisalo: *"Taka kazniva dejanja niso samo sama na sebi družbeno nevarna, ampak kažejo tudi večjo nevarnost storilcev. Storilec razgali vso svojo zavrženo kapitalistično miselnost nagrabiti čim več za sebe, ne glede na to, da gre tako delovanje na škodo skupnosti. Kapitalistična miselnost storilca predstavlja že sama na sebi družbeno nevarnost, ker se slej, ko prej dosledno pojavlja v dejanjih, ki so družbeno škodljiva"*.³⁷ Vsi gostilničarji in trgovci seveda niso bili obsojeni in zaprti, večino pa je doletela nacionalizacija, zlasti kasneje v letih 1958–1959. Ta je doletela tudi druge obrtnike in podjetnike.

Zdi se, da so do lastnikov pekarn, mlinov, torej obrtnikov, katerih obrti so bile nujno potrebne za osnovno prehrano širše populacije, oblasti ubrale drugo taktiko. Teh lastnikov niso takoj odstranile, ampak so jih zaradi njihovega strokovnega znanja in izkušenj pri vodenju podjetja prva leta po nacionalizaciji postavile za upravnike državnih podjetij. Z leti, ko njihovega znanja niso več potrebovale, pa so jih začele ovirati in iskati vzroke, da so jih odstavile. Tako se je zgodilo z lastnikom pekarn v Solkanu Alojzem Komelom. V njegovi hiši je poslovne prostore (trgovina za prodajo kruha, skladišče in pekarna) s pečjo vzelo v najem ustanovljeno državno podjetje Pecivo. Komela so postavili za upravnika državne pekarnice. Vendar so ga kot upravnika pri njegovem delu večkrat šikanirali. Družina Komel je bila deležna hišnih preiskav s strani agentov UDV. Zaradi tega in ker je imel dovolj let delovne dobe, se je zagrenjen upokojil.³⁸ V kasnejših letih so omenjene poslovne prostore Komelovim nacionalizirali.³⁹ Ko se je Pecivo leta 1965 preselilo iz Komelove hiše v nove prostore v Novo Gorico sta Alojz Komel in soproga pisala Republiškem sekretariatu za pravosodje in občo upravo SRS naj razveljavi odločbo komisije za Nacionalizacijo in naj jim vrne dva prostora v hiši. Komelovi so prošnjo utemeljevali s tem, *"da so danes ti prostori prazni in ne služijo več namenom zaradi česar so postali družbena last, midva pa bi rada tu uredila stanovanje najinemu sinu, kateri se je medtem poročil in ima že dva otročka, naše stanovanje pa je za tako številno družino odločno premajhno"*.⁴⁰ Prošnji niso ugodili,

³³ Zasebni arhiv Marjana Božiča. Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana. Predmet: Mozetič Mirko: pritožba radi odpusta iz službe, Solkan 10. 5. 1951.

³⁴ Zasebni arhiv Marjana Božiča, Pritožba Mirka Mozetiča Okrajnemu ljudskemu odboru Gorica, 16. 7. 1956.

³⁵ Zasebni arhiv Marjana Božiča. Vrhovno sodišče Republike Slovenije, Odločba, Ljubljana 15. 3. 1995.

³⁶ PANG 544, t. e. 4, K 58/48, Sodba 6. 5. 1948.

³⁷ PANG 1008, t. e. 36, K 42/48, Sodba 11. 6. 1948.

³⁸ Pričevanje Antona Komela, Solkan, 12. 1. 2007.

³⁹ Zasebni arhiv Kamila Komela, Komisija za nacionalizacijo pri občinskem ljudskem odboru Nova Gorica, 3. 10. 1959.

⁴⁰ Zasebni arhiv Kamila Komela, Republiški sekretariat za

zato so morali Komelovi nacionalizirane jim prostore od Skupščine občine Nova Gorica odkupiti.⁴¹

Podobna preizkušnja je doletela družino Poberaj. Poberajevi so bili lastniki mlina, ki je bil lociran nasproti današnjega hotela Sabotin. Lastnik mlina je bil najprej Anton Poberaj, ki je bil poleg Jožeta Srebrniča pomemben predvojni komunist. Mlin je upravljal vse od prve svetovne vojne. Nasledil ga je sin Evgen vse do 28. aprila 1948, ko je bila izvedena nacionalizacija in je mlin prišel pod državno upravo.⁴² Ko so bili Poberajevi še lastniki mlina, so zaposlenim delavcem redno plačevali. Vsak delavec je mesečno dobil še okrog 10 kg moke. V stavbi mlina je bil v oktobru leta 1941 ustanovljen OF odbor za Solkan, katerega člani so bili tudi Poberajevi in to prav od vsega začetka. Po nacionalizaciji mlina je bila od začetka maja 1948 za upravnico imenovana Leopolda Poberaj, rojena Slamič, žena Evgena Poberaja, bivšega lastnika mlina. Vendar to ni trajalo dolgo. Na sodnem procesu, 12. februarja 1951, ki se je odvil v Solkanu, v bivši Mozetičevi dvorani v prostorih današnje krajevne skupnosti, je Okrajno sodišče v Gorici Leopoldo Poberaj kot glavno obtoženko obsodilo na zaporno kazen 3 leta in 6 mesecev odvzema prostosti.⁴³ Obsojena je bila zaradi očitanih 4 kaznivih dejanj zoper uradno dolžnost (po zakonu iz leta 1948), in sicer za nemarno opravljanje službe, za neizpolnitev uradne dolžnosti, za poneverbe v službi in za nedopustno uporabo uradno zaupanih stvari. Kasneje je sodišče kazen omililo na 2 leti odvzema prostosti.⁴⁴

Poleg nje je bilo obtoženih in obsojenih še drugih 6 delavcev v mlinu. Med slednjimi je bil obsojen tudi mladoletni mlinar, ki ob storitvi očitane dejanja, še ni bil polnoleten.

Obsojeni so bili zaradi očitanih kaznivih dejanj zoper splošno ljudsko premoženje (po zakonu iz leta 1945) in to predvsem zaradi izginotja žita in mlevskih izdelkov v mlinu, zaradi prisvojitve pšenične in koruzne moke, ker niso skrbeli za varnost v mletje prinesenega in drugega žita in ker so odnašali mlevske izdelke v loncih in torbah tistih, ki so jim prinašali kosila. Teh šest mlinarjev je bilo obsojenih na različne zaporne kazni od 5 mesecev do 1 leta in 8 mesecev. Obtoženi so v postopku priznali, da je vsak vzel nekaj moke, toda le za lastno prehrano, in to v dveh letih vsak približno

200 kg. Se pa niso počutili krive, ker jim je lastnik mlina pred nacionalizacijo vedno zagotovil in dal mesečno poleg plače tudi do 10 kg mlevskih izdelkov. Sedaj pa so bili lačni in niso imeli dovolj hrane na karte, vrh tega pa so morali delati tudi ponoči.⁴⁵

Upraviteljica Leopolda Poberaj, mati treh mladoletnih otrok v starosti od 3 do 7 let, je dobila najstrožjo kazen, kljub temu, da je bila za dejanja mlinarjev subjektivno najmanj kriva. Morda je bila pri oblasteh slabo zapisana tudi zato, ker je bila žena bivšega lastnika, pa čeprav predvojnega komunist. Proces je bil hiter, a z velikim odmevom med krajani. Med sojenjem je veliko ljudi spremljalo proces, mnogi so se gnetli kar na oknih sodne dvorane. V priporu je bila od 12. decembra 1950 v stavbi Poverjenišstva za notranje zadeve v Solkanu (bivša Lenassijeva stavba nasproti bencinske črpalke v Solkanu). Leopolda Poberaj se zaporniških dni takole spominja: *"V zaporih v Solkanu sem bila zaprta nekaj mesecev in sicer v hudi zimi v neogrevanih prostorih. Zame je pri oblasteh zaprosil pomilostitve tudi pisatelj France Bevk, vendar brez uspeha. Po 6 mesecih sem bila iz solkanskih zaporov odpeljana na prestajanje kazni v zapore in prisilno delo v Rajhenburgu (Brestanica), kjer je sem ostala približno 1 leto."*⁴⁶

Hkrati z nacionalizacijami so začele oblasti leta 1948 izvajati na Goriškem agrarno reformo, s katero so se začele razlastitve večjih posestev. Posebnost pri izvajanju agrarne reforme je predstavljalo v okraju Gorica razlaščenje posestev, ki so jih obdelovali koloni. Kolonski odnosi so bili najbolj razširjeni v Goriških Brdih, vendar tudi drugod v goriškem okraju so obdelovali zemljo različnih posestnikov najemniki. V okolici Gorice in v Vipavski dolini, to je v goriškem okraju skupaj je po nekaterih podatkih agrarna reforma zajela na osnovi razlastitve posesti, ki so jih obdelovali koloni skupaj 2132 ha.⁴⁷ Zakon o agrarni reformi je kot mnoge posestnike prizadel tudi zakonca Ukmar. Franc Ukmar, rojen leta 1895 v Solkanu je bil uspešen predvojni lesni trgovec, lastnik žage in zemljiški posestnik. Poročen je bil z Zorko Krkoč, rojeno leta 1898 v Gojačah. Zakonca nista imela otrok. Z njima je živela Zorkina neporočena sestra Marija Krkoč. Zivelii so v veliki hiši v Solkanu na današnji Prvomajski ulici. V pritličju hiše je bila delavnica in električna žaga. Ob hiši so bila še druga gospodarska poslopja in veliko zemljišče. Lesno dejavnost je imel tudi v Vitovljah. Podjetnik se je namreč ukvarjal z žaganjem hlodov in s prodajo lesa ter izdelovanjem parketa. Les je prodajal največ v Furlanijo. Zaposlenih je imel od 8 do 9

pravosodje in občo upravo SRS, Zadeva: Komel Alojz in Valentina – Predlog za razveljavitev odločbe, 15. 9. 1965.
41 Zasebni arhiv Kamila Komela, Socialistična republika Slovenija, Kupoprodajna pogodba med Skupščino občine Nova Gorica in Valentino, Kamilom ter Antonom Komelom, 15. 11. 1968.

42 PANG 544, t. e. 14, K 199/50, Zapisnik o zaslišanju obdolženke, 27. 9. 1950.

43 PANG 544, t. e. 14, K 199/50, Sodba 12. 2. 1951.

44 PANG 544, t. e. 14, K 199/50, Sodba 13. 4. 1951.

45 PANG 544, t. e. 14, K 199/50.

46 Pričevanje Leopolda Poberaj, Solkan 16. 1. 2007.

47 Čepič, *Agrarna reforma*, str. 178–184.

Nekdanji zapor v pomožnem poslopju Lenassijeve vile v Solkanu (ohranjenih je 11 zaporniških celic, ki danes služijo kot drvarnice) in detajl zaporniških vrat ene od celic (foto: Metod Zavadlav).

delavcev in uradnico.⁴⁸ Delavce je redno plačeval. Za prevoz je imel dva kamiona. Posedoval je tudi motor.⁴⁹ V okolici Šempasa je imel več hektarjev hrastovega gozda. V Šempasu je imel tudi kmetijske površine, hišo in kmečko poslopje z okrog 30 glav živine. Kmetijsko posest je imel tudi v Ozeljanu, Vitovljah, Oseku.

Leta 1948 sta zakonca ostala praktično brez sredstev za preživljanje. 21. aprila 1948 so Franca po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji razlastili večine kmetijskih zemljišč (gozda, njiv, travnikov) v Ozeljanu, Šempasu, Oseku, Vitovljah in Solkanu. Razlastili so mu okrog 26 ha zemljišč. Ostalo mu je 3 ha zemlje. Oblastvena komisija za agrarno reformo je 18. aprila 1949 razveljavila odločbo okrajne komisije iz aprila 1948 in ga na osnovi 4. člena zakona o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji, razlastila v korist zemljiškega sklada po 3. členu omenjenega zakona v celoti in brez odškodnine vsa zemljiška posestva v območju Ljudske Republike Slovenije, z vsemi

zgradbami in napravami, z vsem živim in mrtvim kmetijskim ter gozdnim inventarjem v Ozeljanu, Šempasu, Vitovljah, Oseku in Solkanu v višini 29 ha. Ker pa je komisija ocenila, da stanovanjska hiša v Šempasu in zgradba v Vitovljah nista služili za redno obratovanje kolonskega posestva, sta ostali v lasti razlaščenca.⁵⁰

Poleg izgube kmetijskih zemljišč sta bila zakonca Ukmar leta 1948 tudi ob lesno industrijsko obrt v Solkanu. Nacionalizirali so jima namreč hišo v Solkanu skupaj z mizarsko delavnico, mizarskimi stroji, žago, stroji za pogon žage dvema elektro motorjema in pisarniško opremo.⁵¹ Po nacionalizaciji je bilo Ukmarjevem ukazano, da se morajo iz hiše takoj izseliti. Ker se je Franc temu upiral, naj bi ga možje, ki jih je poslal Okrajni ljudski odbor, zvezali in vrgli na kamion. Vse tri so nato izselil v Šempas. Zaplenili naj bi jim tudi blagajno z nekaj denarja, zlatnino in knjigovodskim arhivom podjetja.⁵²

⁴⁸ PANG 80, t. e. 259/A, št. spisa 1293.

⁴⁹ Pričevanje Zorke in Zdravka Ergaver, Ajdovščina 24. 1. 2007.

⁵⁰ PANG 80, t. e. 259/A, št. spisa 1293.

⁵¹ PANG 80, t. e. 390/1.

⁵² Pričevanje Zorke in Zdravka Ergaver, Ajdovščina 24. 1. 2007.

V hiši v Šempasu so Ukmarjevi živeli v veliki revščini in pomanjkanju. Najhujša so bila za Ukmarjeve prva leta po razlastitvi in izgonu. Obdelovalno zemljo skupaj z gozdom in živino so jim pobrali tako, da niso imeli nobenih dohodkov, s katerimi bi se lahko normalno preživljali. Njuna znanca zakonca Zorka in Zdravko Ergaver se spominjata: *"Deležni so bili neprestanih zmerjanj, da so kulaki, kapitalistični izkoriščevalci itd. Izklopili so jim elektriko in vodo. V svojem razlaščenem gozdu niso smeli sekati drv niti za kurjavo. Nekateri znanci smo jim na skrivaj nosili nekaj krompirja in druge hrane ter drva. S časom so bili prisiljeni prositi tudi miloščine krajan Šempasa."*⁵³ Zaradi razlastitve se je Franc Ukmar pritožil na Svet vlade LRS za kmetijstvo in gozdarstvo in zahteval, da mu vrnejo premoženje. Njegova žena je pisala celo Titu v Beograd, vendar brez učinka.⁵⁴

Vsi ti dogodki so prej uspešnega podjetnika Franca Ukmarja psihično zlomili. Doživel je živčni zlom, od katerega si ni več opomogel. Odškodnine za razlaščeno zemljo jima država ni izplačala. Hude eksistenčne razmere Ukmarjevih, predvsem pa zgražanje prebivalcev Šempasa nad tem, je očitno zaskrbelo tudi člane Občinskega ljudskega odbora Šempas, da so o tem leta 1952 pisali Okrajnemu odboru Gorica s predlogom, naj Ukmarjevim dodelijo odškodnino in jim s tem zagotovijo vsaj osnovne življenske pogoje. Dopis, ki je zanimiv zlasti, ker je interni dopis oblastnih organov in nam prikaže, v kakšni socialni stiski so Ukmarjevi po prisilni izselitvi živeli v Šempasu, se glasi: *"Ukmar Franc živi skupno s svojo ženo in sestro od žene. Vsi trije člani družine so za delo nezmožni."*

Ukmar je dejansko črpal sredstva za preživljanje iz svojih premičnin in mogoče še iz kake druge rezerve iz katere mu je sedaj kot je razvidno tudi zmanjkalo. Konkretno povedano, da se posebno v zadnjem času opaža veliko zgražanje od ljudi, češ, da je bolje človeka podpirati kot mu dodeliti vsaj nekoliko potrebnih mu sredstev za življenje, ker v zadnjem času se vidi, da imenovani hodi prosit mleko in drugo okrog sosedov."

Zdravstveno stanje Ukmarja je kot ostalih je slabo. Ukmar sam je bil že v umobolnici in ima še o tem posledice."

Stališče do rešitve pritožbe Ukmarja je, od strani našega LO, da se navedenemu določi gotovo odškodnino za nacionalizirano mu imetje in da se bi mu ista izplačevala mesečno, tako, da bi imel zasigurane življenske pogoje, ker zemljišče mu je baje že bilo nudeno cca. 3 ha. Ob.zem. katero je pa odklonil, ker je ne bi moral obdelovati."

Zadeva Ukmarja res kviri ugled in v okolici

*povzroča nezadovoljstvo, posebno pa še pri gotovih, zato vam Priporočamo, da bi se zadeva čimprej rešila."*⁵⁵

Decembra leta 1952 je Gospodarski svet vlade ljudske republike Slovenije razveljavil odločbi oblastne komisije za agrarno reformo v Postojni z dne 25. marca 1949 ter okrajne komisije za agrarno reformo v Gorici 18. aprila 1949 in z dne 21. aprila 1948, ter prvostopnemu organu, to je Okrajnemu odboru Gorica naložil, naj o stvari na novo odloči.

Okrajni ljudski odbor Gorica tajništvo za gospodarstvo je 24. februarja 1953 izdalo novo odločbo, s katero ga je na podlagi točke d/6 člena in 11. člena v vezi s 3., 4. in 13. členom zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji uradni list LRS št. 10 z dne 24. februarja 1948 in uradni ugotovitvi komisijske razprave iz leta 1953 razlastilo kot nekmeta za vso zemljo nad 3 hektarji. S to odločbo so Ukmarju vrnili okrog 3 ha zemlje. Preostalih 26 ha pa mu je bilo odvzetih s sklepom, da se mu izplača odškodnina, ki bo določena s posebno odločbo. Vrnjeni 3 hektarji zemlje so obsegali: 1 ha njivske zemlje ob hiši in gospodarskih poslopij v Šempasu, okrog 2,5 ha pa v Vitovljah. Zemlja v Vitovljah je bila težko dostopna tako, da ni prinašala nobenih dohodkov.⁵⁶

Ukmar se je na razlastitveno odločbo iz februarja 1953 še istega leta pritožil in prosil, da se mu takoj nakaže najemnina za celotno premoženje, ker je brez sredstev za preživljanje. Pritožbi niso ugodili. Tudi odškodnine za razlaščeno zemljo mu niso izplačali, ker da niso še izračunali njene vrednosti.⁵⁷

Ukmarjevi so še naprej živeli v revščini, vendar so si z nekaj vrnjene zemlje vsaj malo opomogli.⁵⁸

Franc Ukmar je umrl 2. avgusta 1962, žena Zorka pa 6. oktobra 1984. Oba sta pokopana na solkanskem pokopališču.

Politični proces proti skupini Bricev, obtoženih ilegalnega delovanja zoper ljudsko ureditev v FLRJ

Poleg procesov proti obrtnikom, obtoženim špekulantstva, so se v Sloveniji odvijali tudi politični procesi proti pripadnikom ilegalnih organizacij in oboroženih skupin. Veliko je bilo takih procesov zlasti na Štajerskem. Nekaj jih najdemo tudi

⁵⁵ PANG 80, t. e. 259/A, št. spisa 1293.

⁵⁶ PANG 80, t. e. 259/A, št. spisa 1293.

⁵⁷ PANG 80, t. e. 259/A, št. spisa 1293.

⁵⁸ Po pričevanju Zorke in Zdravka Ergaver je Franc Ukmar začel rediti kokoši in golobe. Žena Zorka se je pri znanki naučila napovedovanja iz kart in kasneje tudi iz kave. Z denarjem, ki ga je zaslužila, sta se zakonca malo lažje prebijala skozi življenje. Zaradi preokovanja iz kart naj bi imela tudi nekaj problemov z oblastmi.

⁵³ Pričevanje Zorke in Zdravka Ergaver, Ajdovščina 24. 1. 2007.

⁵⁴ PANG 80, t. e. 259/A, št. spisa 1293.

Čadeževa hiša v Solkanu, v kateri je leta 1949 potekal proces proti 11 Bricem, obsojenim sovražnega delovanja proti FLRJ (foto: Metod Zavadlav).

na Primorskem.⁵⁹ Ljudi so obsodili delovanja proti ljudski oblasti.⁶⁰ V ta kontekst lahko postavimo tudi proces, ki je bil v Solkanu konec leta 1949 proti 11 Bricem (trem ženskam in osmim moškim) obtoženim, da so bili člani organizacije "MOP – Matjažev osvobodilni pokret", ki naj bi po naročilu in navodilih iz inozemstva v letih 1948 in 1949 z ilegalnimi akcijami delovala proti državnim oblastem FLRJ. Obtoženi so bili med vojno partizanski borci, vključeni v NOV. Stari so bili od 18 do 28 let, razen ene osebe, ki je bila stara 44 let. Darka Toroša iz vasi Plešivo pri Medani, ki naj bi bil organizator in vodja skupine, so aretirali že 10. januarja 1949, ostale pa v jeseni tega leta.⁶¹ Nekateri so bili zaprti v zaporih Oddelka UDV za goriško oblast v Postojni, nekateri pa v zaporih pooblaščenstva UDV za okraj Gorica v vili Bartolomei v Žabjem kraju v Solkanu, kjer so jih več mesecev zasliševali agenti UDV.⁶² Nekateri še živenci obsojenci se spominjajo, da so jih zasliševali posamič. Zasliševanja so potekala podnevi in ponoči. Med zasliševanji so jih psihično in tudi fizično mučili. Zvezali so jih za roke in jih obešene bičali, da bi priznali, kar so zasliševalci hoteli. Včasih so jih puščali brez hrane. Agenti Udbe so jim očitati, da so angleški vohuni.⁶³

Po priznanjih pridobljenih z zgoraj omenjenimi metodami zasliševanja je Oddelek Uprave državne varnosti 2. decembra 1949 podal kazensko ovadbo Javnemu tožilstvu.⁶⁴ Javni tožilec dr. Peter Kobe je 5. decembra 1949 sestavil obtožnico in jo poslal Okrožnemu sodišču.

Senat okrožnega sodišča iz Postojne v Solkanu jim je že pet dni po izdani obtožnici, to je 10. decembra 1949 izrekel sodbo. Glavna obravnava je bila v nacionalizirani dvorani Čadeževe hiše, na Trgu Jožeta Srebrniča, ki je služila tudi za kinodvorano. Sodba je skoraj dobesedni prepis obtožnice. Drugega za drugim so klicali in jih seznanjali s sodbo. Darko Toroš je bil obsojen, da je 10. novembra 1948 na svojo iniciativo in na pobudo političnega emigranta in člana Slovenske demokratske zveze (SDZ), Hinka Perina, s katerim naj bi se kot dvolastnik sestajal v Italiji, skupaj s še tremi soobtoženimi in sicer Radkom Mavričem, Ivanom Blažičem in pobeglim Mirkom Obljubkom, zažgal grad v Vipolžah, v lasti državnega združnega posestva, v katerem je bila velika količina sena. To je Darko pri zasliševanju tudi priznal.⁶⁵ Požar je uničil $\frac{3}{4}$ strehe gradu in 40.000 kg krme. Višino

⁵⁹ PANG 974, Kazenski vpisnik 1949, 1950 Okrožnega sodišča v Postojni in Gorici.

⁶⁰ Mikola, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, str. 195.

⁶¹ PANG 974, t. e. 21, K 100/49.

⁶² PANG 974, t. e. 21, K 100/49, Obtožnica.

⁶³ Pričevanje Dušana Toroša (Plešivo, 17. 5. 1994 in 3. 2. 2007), ki je bil zaprt v preiskovalnih zaporih v Solkanu, in Stojka Obljubka (Drnovc, 4. 3. 1994), ki je bil zaprt v

preiskovalnih zaporih v Postojni. Darko Toroš je bil pred sodno obravnavo najprej zaprt v zaporih v Solkanu, nato pa v Postojni.

⁶⁴ PANG 974, t. e. 21, K 100/49, Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ, Oddelek uprave državne varnosti za Goriško oblast.

⁶⁵ PANG 974, t. e. 21, K 100/49, 89/49-2, UDV za Goriško oblast, Zapisnik o zaslišanju 16. 11. 1949, št. 4726. O tem primeru je pisal tudi: Premk, *Matjaževa vojska*, str. 245–246.

škode so ocenili na 700.000 din. Darkova skupina naj bi pripravljala načrte za nadaljnja sabotažna dejanja na gospodarsko-zadružnih objektih in za likvidacijo političnih in najboljših zadružnih aktivistov. V te namene naj bi iz tujine tihotapili orožje. Darko je bil obsojen še: da je bil organizator pobegov čez mejo, ker je januarja 1948 omogočil pobeg neki Saši iz Ljubljane, da je organizator sovražne propagande, ker naj bi pripravil skupino, ki naj bi trosila sovražne letake, in da je širil ilegalno sovražno časopisje "Matjažev Glas" in "Demokracijo", s katerim ga je iz Gorice, z nekaj številkami, zalagal omenjeni Hinko Perin. Matjažev glas je bilo glasilo Matjaževe vojske, tiskali so ga v Münchnu. Ilegalno so ga v Jugoslavijo dobivali v glavnem iz Avstrije in Italije prek Gorice.⁶⁶ Demokracija je bilo glasilo Slovenske demokratske zveze v Gorici. SDZ, ustanovljena 17. januarja 1947, je bila paritetna zveza Slovenske katoliške skupnosti in Slovenske demokratske skupnosti v Gorici. Demokracija je izhajala od aprila leta 1947 do leta 1971 v Gorici in Trstu. Pred priključitvijo je bil njen urednik domoljub, časnikar in politik liberalne usmeritve Andrej Slavko Uršič iz Kobarida. Omenjenega so 31. avgusta 1947, bila je nedelja zvečer, ko se je z motornim kolesom vračal z veselice v Kobaridu, med Starim Selom in Kobaridom ugrabili agenti Udbe. Dolgo je bil zaprt, naposled pa ubit.⁶⁷

Poleg članov Darkove skupine je bilo obsojenih še osem oseb, ki pa pri požigu gradu niso sodelovale. Med temi osmimi sta bila tudi Darkova mlajša brata Dušan in Vladimir. Slednji je imel končano gimnazijo in tri razrede učiteljskega, zato je že v obtožnici pisalo *"intelektualec in zato še toliko bolj propadel"*.⁶⁸ Ti so bili obsojeni, da so spomladi in poleti leta 1949 izpeljali naslednje: *"vršenja propagande z letaki s sovražno vsebino, širjenja emigrantskih obskurnih listov in tiska kot so 'Matjažev glas' in Demokracija, pod katerimi zvenečimi imeni se razširjajo najostudnejše laži in klevete zoper našo državo"*. Na letakih, ki so jih po poročanju UDV, našli *"ob priliki potrosne akcije 8. 9. 1949 in 24. 9. 1949 na dvorišču osnovne šole v Kozani"* je pisalo: *"Dol komunizem, živela demokracija"*.⁶⁹ *Smrt komunizmu – svoboda narodu! Proč z zadružništvom! Živela Matjaževa vojska!"* itd.⁷⁰ V obrazložitvi sodbe je pisalo: *"S takim propagandnim delovanjem so si obtoženci hoteli pri-*

*dobiti novih somišljenikov, ki so skušali odvrniti ljudstvo od sodelovanja z ljudsko oblastjo, ter rušiti politično odpornost našega obmejnega ljudstva proti poizkusom mednarodne reakcije, da ogrozi temeljne koristi naše države in izgradnjo socializma v njej..."*⁷¹ Ta citat iz obsodbe z značilno takratno retoriko je zanimiv zlasti, če ga primerjamo s citatom v obtožnici, ki mu je precej podoben in se glasi: *"Da bi si člani organizacije pridobili novih somišljenikov, zlasti pa, da bi demonstrirali proti ljudski oblasti in skušali odvrniti ljudstvo v teh obmejnih predelih od sodelovanja z ljudsko oblastjo, da bi rušili odporno silo tega ljudstva proti poizkusom mednarodne reakcije, ki v obliki anglo-ameriškega imperializma, italijanskega šovinizma in znova porajajočega klerofašizma, dnevno pritiska na meje nove Jugoslavije, so posamezni obtoženci, zlasti pa bratje Toroši, obt. S. R., sprejemali časopisje kot 'Matjažev glas', 'Demokracija' in razne letake z namenom, da bi jih razširili po terenu."*⁷²

Nadalje je sodišče nekatere obsodilo, da so načrtovali atentate. Vladimir Toroš naj bi meseca junija, ko je bil brat Darko že 5 mesecev zaprt, po soobtožencu Ivanu Blažiču izročil emigrantu Perin Hinku v Italiji *"seznam potrebnega eksplozivnega materiala in orožja za nameravano diverzijo na Okrajni komitet KPS v Solkanu."*⁷³

Sodišče se je strinjalo z vsemi točkami obtožbe. Javni tožilec je predlagal za obtožence stroge kazni.⁷⁴ Nekateri prisotni v dvorani so se obtožencem posmehovali, nekdo je zakričal, da jih je treba "pobiti".⁷⁵

28-letnega Darka Toroša je sodišče obsodilo na smrt z ustrelitvijo ter trajno izgubo vseh državljskih pravic. Odvzeli so mu volilno pravico, pravico do pridobitve ali opravljanje funkcij v družbenih organizacijah in društvih, pravice javnega nastopanja, pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, pravice do državne in druge javne službe, pravico do pokojnine in roditeljske pravice.

Ivan Blažič, Radko Mavrič in Darkov brat Vladimir so bili obsojeni na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 let izgube državljskih pravic, Radko Mavrič je bil poleg tega obsojen še na zaplembo celotnega premoženja; drugi Darkov brat Dušan na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 let izgube državljskih pravic; Konrad Rusjan na 14 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 let izgube državljskih pravic; Stojko Obljubek na 10 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 5 let

⁶⁶ Premk, *Matjaževa vojska*, str. 255.

⁶⁷ Rutar in Jevnikar, *Rudolf Uršič in Andrej Slavko Uršič*, str. 33–35.

⁶⁸ PANG 974, t. e. 21, K 100/49, Obtožnica.

⁶⁹ PANG 974, t. e. 21, K 100/49, Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ, Oddelek uprave državne varnosti za Gorishko oblast.

⁷⁰ PANG 974, t. e. 21, K 100/49, Zapisnik o zaslišanju št. 4726 Vladimirja Toroša.

⁷¹ PANG 974, t. e. 21, K 100/49-21, Sodba.

⁷² PANG 974, t. e. 21, K 100/49, Obtožnica.

⁷³ PANG 974, t. e. 21, K 100/49-21, Sodba.

⁷⁴ *Nova Gorica*, 15. 12. 1949, št. 50, str. 2.

⁷⁵ Pričevanje Stojka Obljubka, Drnovk, 4. 3. 1994.

o b s o d i j o :

T O R O Š D A R K O:

za dejanja pod 1/a po čl.4 odst.1, stavek 1 ZKLD, pod 1./b po čl. 4 odst.1, stavek 2 ZKLD, za dejanje pod 2/ po čl.9 ZKLD, za dejanje pod 3/ po čl.4 odst.1 ZKLD, za dejanje pod 5/ po čl.4 ZTŠS, v zvezi s čl.27 dost.1 z uporabo čl.66 /I KZ na kazen

smrti z ustrelitvijo,

trajno izgubo vseh državljanskih pravic v smislu čl.37 KZ tč. a - ~~2~~, in sicer: volivne pravice, pravice do pridobitve sli opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvi, pravice javnega nastopanja, pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, pravice do državne in druge javne službe, pravice do pokojnine in roditeljske pravice.

Del sodbe Okrožnega sodišča v Postojni, s katero je 10. decembra 1949 Darka Toroša obsodilo na smrt z ustrelitvijo (PANG 974, t. e. 21, K 100/49–21).

izgube državljanskih pravic; Romana Sfiligoj na 5 let odvzema prostosti s prisilnim delom in na 3 leta izgube državljanskih pravic, ter na zaplembo vsega premoženja; Anica Toroš na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom in 5 let izgube državljanskih pravic; 18-letni dijak Marjan Podvršič na 1 leto poboljševalnega dela, njegova 19-letna sestra, dijakinja Majda Podvršič pa na 6 mesecev poboljševalnega dela. Obsojena sta bila razširjenja ilegalnega tiska in trošenja letakov.⁷⁶ O njiju je UDV v ovadbi tožilstvu priporočala naslednje: "...je nujno potrebno, da se z ostrejšim prepreči in onemogoči doštudiranje takih elementov, ker socialistična država ne potrebuje sovražne inteligence."⁷⁷

Ko je bila izrečena obsodba, so ljudje v dvorani s kričanjem to odobravali. Po izrečeni sodbi so obsojence odpeljali v Ljubljano v zapore na Miklošičevi.

V časopisu "Nova Gorica", predhodniku "Primorskih novic" je tri dni po izreku sodbe izšel obsežen članek s propagandnim naslovom "Matjaževi vitezi pred sodiščem v Solkanu", ki je odobral sodbo. V članku je med drugim pisalo: "Predmet obravnave, ki je bila po izvršeni preiskavi 9. dec. 1949 pred senatom okrožnega sodišča iz Postojne v Solkanu, je bilo tako zločinsko početje nekakšne organizacije, ki se je po naročilu in navodilih iz inozemstva pojavila v tem delu Brd in pod imenom MOP – Matjažev osvobodilni pokret – rovarila proti svojemu lastnemu ljudstvu." Poleg tega je

še pisalo "...Številni poslušalci, ki so z velikim zanimanjem vztrajali prav do konca obravnave ter jih je bilo med njimi tudi dosti prav iz Brd, so že med obravnavo izrazili posmeh nad takšnim početjem, ob koncu pa so pritrdili besedam javnega tožilca, ki je podčrtal, da je obravnava jasno osvetlila brezobzirnost in zločinsko plat, ki se jih okorišča emigrantska reakcija, da bi zadovoljila svoje gospodarje v borbi zoper Jugoslavijo na eni strani, na drugi strani – in še posebno jasno – pa je obravnava osvetlila nacionalno zavest in politično zrelost ljudstva na naši zapadni meji, ob kateri se razbija in se bo tudi v bodoče razbil vsak poizkus reakcije, da bi uresničila svoje temne načrte proti jugoslovanskim narodom; ljudstvo goriških Brd se pač zaveda veličine socialistične graditve, h kateri samo prispeva velik delež. Javni tožilec je tudi predlagal za vse obtožence, razen za dva, mlada zapeljance, stroge kazni. Sodisce je v celoti sprejelo točke prvotne in še na razpravi razširjene obtožbe..."⁷⁸

Torošev soobtoženec Stojko Obljubek se dogodkov po obsodbi spominja: "Ko je bila izrečena obsodba, so ljudje s kričanjem to odobravali. Odpeljali so nas direktno v Ljubljano na Miklošičevo. Takrat sem zadnjič videl Darkota. Mučenje: morali so na suho ribat deske v "smrtnem traktu", kjer je bil Darko. Enkrat smo ga videli skozi linico v vratih. Čez nekaj časa je zmanjkal iz celice. Prepričani smo bili, da je bil oproščen in bo prišel k nam, v resnici so ga ubili."⁷⁹

⁷⁶ PANG 974, t. e. 21, K 100/49-21, Sodba.

⁷⁷ PANG 974, t. e. 21, K 100/49, Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ, Oddelek uprave državne varnosti za Goriško oblast.

⁷⁸ Nova Gorica, 15. 12. 1949, št. 50, str. 2.

⁷⁹ Pričevanje Stojka Obljubka, Drnovk, 4. 3. 1994.

Darko Toroš iz Plešivega, ustreljen 16. marca 1950 (Zasebni arhiv družine Toroš).

Darkov brat Dušan Toroš se dni po procesu takole spominja: *"Spet so nas naložili v marico in peljali v Ljubljano na Miklošičevo. Tam smo zadnjič videli Darkota. Rekel je 'Molite zame.' Nas so vse skupaj vtaknili v celico. Ribali smo hodnike (vsi smo bili od verig ranjeni do kosti). V zaporu se je govorilo, da so obsojene na smrt poslali v Kočevje, kjer se gre skozi tri zapornice."*⁸⁰

19. decembra 1949 so se Darko Toroš in ostali proti sodbi Okrožnega sodišča v Postojni pritožili na Vrhovno sodišče v Ljubljani. Smatrali so, da je višina kazni previsoka. Darko je zapisal, da določene stvari priznava in obžaluje, kar se tiče nastale škode izjavlja, v soglasju s svojimi starši, da sta pripravljena povrniti državi tisti del škode, ki je nastal po njegovi krivdi. Veliko olajševalnih okoliščin pa naj bi obsodba prezrla. Za ostale obsodbe, "da je pripravljel skupno s soobtoženci v namenu teroriziranja prebivalstva ubijanje jugoslovanskih državljanov, predvsem vidnejših aktivistov v Medani in okolici", pa je pisal, da je sodišče zmotno ugotovilo dejansko stanje. Pisal je, da ga je Hinko Perin res nagovarjal k takim akcijam, vendar je

sam to odklanjal in prav tako ostali soobtoženci. Zapisal je še, da je Perinove predloge res omenil ostalim, vendar ni prišlo niti do pripravljanih dejanj, še manj do poskusa izvedbe le teh. Na očitek, da je imel za to doma pištolo, je pisal, da je to italijanska pištola iz časa vojne, ki jo je posedoval še pred priključitvijo. Nadalje je pisal, da je bil obsojen tudi za dejanja, ki naj bi se načrtovala šele po njegovi aretaciji. Torej, da ne more biti obsojen tudi za dejanja, za katera sploh ni vedel in še posebno ne s smrtno kaznijo. Pisal je, da je smrtna kazen predvidena le ob posebnih obtožilih okoliščinah, ki jih pri njegovemu primeru ni.⁸¹ Vrhovno sodišče pritožbe ni upoštevalo in 14. januarja 1950 potrdilo sodbo Okrožnega sodišča.⁸² Darko Toroša so usmrtili 16. marca 1950.⁸³

Darkova starša sta verjela v sinovo nedolžnost. Kot dvolastnik je večkrat hodil čez mejo, ker je imel na italijanski strani tudi zaročenko, Slovenko, h kateri je zahajal. Vendar sta zaman upala na pomilostitev. Mati je po vasi zbiralala podpise, da bi ga pomilostili. 162 Medancev je prošnjo podpisalo, le 5 partijcev ne. Tudi zahteva skupine briških mater za pomilostitev ni pomagala, čeprav je bil Darko Toroš partizanski borec. V članku v časopisu Demokracija, ki je poročal o Toroševi usmrtitvi, je med drugim pisalo: *"Ko se je narava obujala v pomlad, si 16. marca 1950 daroval pomlad svojega življenja na oltar za odrešenje svojega naroda, ki si ga tako ljubil, kakor Ivan Gradnik in kakor Matija Gubec."* In še: *"Vsi sinovi slovenskih mater, ki mislimo kakor ti, in s teboj čutimo vso grenkobo in trdost komunističnega železnega jarma in krvavo pest, smo stali ob tvoji strani, dragi Darko, ko so te 16. marca 1950 komunisti streljali in ti vzeli mlado junaško življenje."*⁸⁴ Oblastniki niso materi usmrčenega Darka nikoli sporočili, kam so pokopali sina. Še danes se ne ve, kje ležijo njegovi posmrtni ostanki. K Toroševim je po izvršitvi sodbe prišla neka ženska iz Kranja in prinesla oblačila, ki naj bi bila njegova. Vendar je mati ugotovila, da niso njegova. V letih po procesu v Solkanu so bili starši obsojenih bratov Toroš izpostavljeni hudemu šikaniranju. Zmerjali so jih s kulaki. Sosedje so se jih iz strahu pred oblastjo izogibali.⁸⁵

Ostali obsojenci so kot mnogi politični zaporniki v letih takoj po vojni, prestajali kazen kot zastoj delovna sila v zaporih in na številnih gradbiščih širom Slovenije. Tako se obsojenec Stojko Obljubek spominja: *"Po tistem so me peljali na delovišče v Šiško, gradili smo blok. Tam so nam dali samokolnice, da bi vozili material. Ko sem*

⁸⁰ Pričevanje Dušana Toroša, Plešivo, 17. 5. 1994.

⁸¹ PANG 974, t. e. 21, K 100/49-27.

⁸² PANG 974, t. e. 21, K 100/49-35.

⁸³ PANG 974, t. e. 21, K 100/49.

⁸⁴ Demokracija, 26. 5. 1950.

⁸⁵ Pričevanje Dušana Toroša, Plešivo, 17. 5. 1994.

*poskušal peljati naloženo, mi je odpovedala roka zaradi uničenega živca od verig. Miličnik, ki smo mu rekli Göring, je kričal name in me poslal k pogovoru.*⁸⁶

Po enem letu so bili poslani v Maribor, nato v Medvode, kjer so gradili elektrarno. Tam so bili med zaporniki tudi duhovniki. Gradili so skupaj z duhovniki, le da so imeli duhovniki poseben red in so jih trpinčili še bolj kot ostale. Duhovniki so opravljali najtežja dela. Imeli so normo in če je skupina ni izpolnila, je morala delo dokončati ponoči pod reflektorji.⁸⁷

Dušana Toroša so iz Maribora poslali v Škofjo Loko, kjer je bil zaprt 5 let. Leta prestajanja kazni v Škofji Loki se takole spominja: *"Jaz sem bil nato v Škofji Loki 5 let, dokler me niso izpustili. Tam so ustrelili 19-letnega fanta Veligovšek Ivana iz Celja. Prinesli so ga zraven ceste, kjer smo hodili delat, kot opomin, da bi videli, kaj se bo zgodilo, če bi hoteli tudi drugi pobegniti. Tisto noč prej je hodil po sobah upravitelj. Zagledal je mene, Vladimirja in Arčona Dušana iz Renč in ukazal, da gremo ven. Peljal nas je v bunker, kjer je bilo -15°C in nam ukazal, naj se slečemo. Tam smo ostali celo noč. V Škofji Loki smo delali v tovarni LTH (agregate za gasilce, električne sirene, elektromotorje, električne žage...). Hodili smo tudi v šolo. Učili so nas inženiriji, ki so bili zaprti. Kovačič je bil profesor matematike – obsojen na Dachauskih procesih, spominjam se še Prežljaja."*⁸⁸

Zaprte Brice so pomilostili in pogojno izpustili med letoma 1953 in 1957.⁸⁹ Dušan Toroš se izpusta konec leta 1955 spominja: *"Spustili so me na Silvestra. En dan prej so nas klicali posamič v pisarno. Rekli so mi, če se izbrišem iz rimokatoliške cerkve, bom izpuščen. Ko sem vztrajal, da se ne izbrišem so me zalovili ven. Ko sem prišel domov me je nekaj sovaščanov gledalo prijazno, drugi sovražno."*⁹⁰

Pri prebiranju ovadbe, obtožnice in sodbe, se razkrije, da je sodba vsebinsko povsem nekritična kopija prvih dveh dokumentov. To nam kaže o popolni prepletenosti tožilstva in sodstva z ministrstvom za notranje zadeve oziroma politično policijo. Tu o sodstvu kot avtonomni veji oblasti ne moremo govoriti. Iz spisov je mogoče ugotoviti, da so bili obtoženci obsojeni brez pravih dokazov. Po večini so bili obsojeni za dejanja, ki naj bi jih nameravali storiti, ne pa za dokazano storjena dejanja. Obsojenci očitanih akcij (npr. atentati) niso nikoli izpeljali. Po njihovih izjavah niso imeli nikakršnih pripravljalnih načrtov in namena, da bi

jih sploh izpeljali. Darko Toroš je bil obsojen tudi za naklepanje nekaterih sabotažnih akcij, za katera dejansko ni mogel vedeti, ker je bil takrat že več mesecev zaprt. Komisijski zapisnik državnega posestva Vipolže, o požaru gradu iz novembra 1948, ki je temeljil na izjavah nekaterih očitancev, ni obremenjeval obtožencev.⁹¹ Že sam način izreka sodbe, javno, ob polni dvorani ljudi, nam kaže, da je šlo za značilen političen proces, ki je imel z eksemplarno obsodbo namen ustraševati ljudi, predvsem kmete. V dvorani je bilo namreč prisotnih veliko kmetov iz Goriških Brd. Sama obravnavna je bila precej na hitro izpeljana, ne da bi bile zaslišane zunanje priče.

Ves bremenilni material, ki ga je priskrbel Služba Državne varnosti, je tvorilo 11 zapisnikov zaslišanj, pridobljenih s psihičnim in fizičnim mučenjem obtožencev, 3 zapisniki hišnih preiskav, 4 mape z vsebino ilegalnega časopisja in letakov, 1 pištola, 2 vojaški puški, 17 nabojev za vojaško puško in 11 nabojev za pištolo.⁹²

Po izjavah obsojencev so orožje hranili doma še iz časov vojne, ko so bili partizanski borci. Če se še malo podrobneje pogledamo v vsebino aktov ugotovimo, da se je od vseh očitanih dejanj pripetil požig Vipolškega gradu z materialno škodo, prenos preko meje nekaterih ilegalnih časopisov, trošenje letakov in mogoče pomoč pri pobegu nekaterim ljudem, ki so iz Jugoslavije bežali pred komunizmom. Zaradi teh dejanj so sodniki obsodili eno osebo na smrt, večino ostalih, ki pri požigu niso niti sodelovali pa na dolgoletne zaporne kazni. Tudi v tem primeru sodišče ni upoštevalo posebnega postopka zoper mladoletnike, saj je bil med obsojenimi tudi gimnazijski dijak Marjan Podvršič, ki ob storitvi očitane dejanja, še ni bil polnoleten.

Za boljše osvetlitev procesa je treba omeniti še poreklo obsojencev. Vsi so bili iz kmečkega okolja, nekateri iz premožnih, celo iz veleposestniških družin. Med obsojenci je bila tudi 44-letna Romana Sfiligoj iz Dobrovega, za katero so agenti UDV zapisali: *"Sestra SDZ-jevcev bratov Sfiligojev, je bila že radi svojega sorodstva važen član banditske skupine"*. Njen brat, odvetnik Avgust Sfiligoj je bil skupaj z že omenjenim Uršičem in nekaterimi drugimi primorskimi izobraženci eden od ustanoviteljev protikomunistično usmerjene SDZ v Gorici.⁹³ Romana Sfiligoj je bila obsojena na več let odvzema prostosti in začasno izgubo državljanskih pravic, ker naj bi *"vršila agitacijo in propagando s pozivom na nasilno rušenje državne ureditve ozi-*

⁸⁶ Pričevanje Stojka Obljubka, Drnovk, 4. 3. 1994.

⁸⁷ Pričevanje Stojka Obljubka, Drnovk, 4. 3. 1994.

⁸⁸ Pričevanje Dušana Toroša, Plešivo, 17. 5. 1994.

⁸⁹ PANG 974, t. e. 21, K 100/49.

⁹⁰ Pričevanje Dušana Toroša, Plešivo, 17. 5. 1994.

⁹¹ PANG 974, t. e. 21, K 100/49.

⁹² PANG 974, t. e. 21, K 100/49, Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ, Oddelek uprave državne varnosti za Goriško oblast.

⁹³ Rutar in Jevnikar, *Rudolf Uršič in Andrej Slavko Uršič*, str. 33–35.

roma to pripravljala, to pa s tiskom". Njena "agitacija" je bila v tem, da naj bi prebrala nekaj izvodov "Matjaževega glasa" in jih nato izročila ostalim soobtožencem.⁹⁴ Proces je zaradi tega treba obravnavati tudi kot del zastraševalne propagande KP proti tistim, ki so zaradi sorodstvenih vezi z nasprotniki komunizma v očeh oblastnikov avtomatično veljali za sovražnike, torej za ljudi, ki jih je treba odstraniti, in proti kmetom, ki so veljali za ostanek tradicionalnih vrednot in zasebnosti.

Odpor omenjene skupine je bil, kot podobni drugod po Sloveniji, tudi posledica nezadovoljstva zlasti kmečkega prebivalstva s številnimi, predvsem administrativnimi ukrepi nove oblasti, ki so zlasti po letu 1948 prizadeli kmečko prebivalstvo. Kmetje, predvsem bolj premožni, so ukrepom na področju kmetijstva, kot so bili agrarna reforma, obvezni odkupi, oddaje, nasprotovali.⁹⁵ Z novimi ukrepi so se počutili eksistenčno ogrožene. Na udaru so bili zlasti premožnejši kmetje imenovani kulaki. Kmetijska politika KP je postala odkrito sredstvo "razrednega boja" na vasi, katerega namen je bil "likvidirati kulake kot razred".⁹⁶

Po padcu komunizma je 14. septembra 1995 obsojenec na tem procesu Vladimir Toroš vložil na okrožno sodišče v Novi Gorici zahtevo za obnovo kazenskega postopka o navedeni kazenski zadevi. V zahtevi, ki jo je na zahtevo sodišča dne 9. septembra 1996 dopolnil, je navedel, da je bil kazenski postopek zoper njega in soobtožence sestavni del zastraševanja, ki ga je izvajal takratni režim proti kmečkemu prebivalstvu z namenom vključevanja le teh v kmetijske zadrage. Navedel je, da je bil za potrebe obtožbe skonstruiran požig gradu Vipolže. V kazenskem postopku ni bila zaslišana niti ena priča, obsodbe so temeljile le na medsebojnem obtoževanju obtoženih, pri čemer je bil soobtoženi Ivan Blažič že takrat duševni bolnik. Njegova pričevanja v postopku so zato neresnična in povsem izmišljena. Predlagatelja so obremenjevali za dejanja, za katera je takrat prvič slišal.

Okrožno sodišče je zahtevi Vladimirja Toroša ugodilo in dovolilo obnovo kazenskega postopka zoper vseh enajst obsojencev iz leta 1949. Zadeva je bila vrnjena v stanje preiskave. 28. novembra 1997 pa je s sklepom sklenilo, da se preiskava ustavi, ker je Okrožno državno tožilstvo v Novi Gorici 21. novembra 1997 podalo izjavo, da odstopa od pregona, ker ni dokazov, da bi le-ti storili očitana jim kazniva dejanja.⁹⁷ Tako so bili obsojenci po 48 letih le rehabilitirani.

Zaključek

Primeri iz Solkana nam kažejo, da je komunistični režim, ki se je vzpostavil na Primorskem, dve leti kasneje kot v ostali Sloveniji, s svojo revolucionarno naravo, podobno kot že prej v ostali Sloveniji, precej usodno zaznamoval življenja nekaterih ljudi.

S t.i. revolucionarnimi zakoni je udaril tiste sloje prebivalstva, ki jih je KP označila za razredne sovražnike in nasprotnike nove ideologije. Z nacionalizacijami, agrarno reformo, razlastitvami ter s procesi, ki so se najpogosteje končali z obsodbami na zaporne kazni s prisilnim delom in na zaplembo premoženja, je nov režim prizadel predvsem Cerkev, obrtnike, podjetnike in večje kmečke posestnike. Nove oblasti so nadzirale vsak poskus organiziranja politične opozicije, katero so odločno zatrle z organiziranimi javnimi političnimi procesi.

Mnogi obravnavani obsojenci so bili po padcu komunizma v devetdesetih letih na obnovljenih procesih rehabilitirani.

Podobne primere, kot so prikazani v članku, ki nam odsevajo duh časa bi našli tudi v drugih krajih Primorske. To nam poleg drugega arhivskega gradiva nakazujejo ohranjeni spisi Okrajnega sodišča v Gorici in Okrožnega v Postojni.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici
 PANG 80, Okrajni ljudski odbor Gorica.
 PANG 114, Mestni ljudski odbor Solkan.
 PANG 469, Občinski komite Zveze komunistov Slovenije Nova Gorica.
 PANG 485, Okrajni komite Zveze komunistov Slovenije Nova Gorica.
 PANG 544, Okrajno sodišče Nova Gorica.
 PANG 974, Okrožno Sodišče Nova Gorica.
 PANG 1008, Okrožno državno tožilstvo v Novi Gorici.

Zasebni arhiv Kamila Komela.

Zasebni arhiv Marjana Božiča.

Zasebni arhiv družine Toroš.

ČASOPISNI VIRI

Demokracija, 1950.

Nova Gorica, 1949.

⁹⁴ PANG 974, t. e. 21, K 100/49.

⁹⁵ Čoh, *Ilegalna skupina Ferdinanda Serneca*, str. 529–547.

⁹⁶ Čepič, *Kolektivizacija kmetijstva*, str. 937–938.

⁹⁷ Okrožno sodišče v Novi Gorici, 28. 11. 1997, Zasebni arhiv družine Toroš.

USTNI VIRI

Ergaver Zorka (1935).
 Ergaver Zdravko (1932).
 Komel Anton (1930).
 Obljubek Stojko (1925).
 Poberaj Leopolda (1919).
 Toroš Dušan (1924).

LITERATURA

Čepič, Zdenko: *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*. Maribor : Obzorja, 1995.
 Čepič, Zdenko: Kolektivizacija kmetijstva. *Slovenska novejša zgodovina 2. Od programa zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga : Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
 Čoh, Mateja: Ilegalna skupina Ferdinanda Serneca. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 75, Nova vrsta 40, 2–3. zvezek, 2004, str. 529–546.
 Ferjančič, Roman, Šturm, Lovro: *Brezpravje : slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana : Nova revija, 1998.
 Gabrič, Aleš: Obnova šolstva. *Slovenska novejša zgodovina 2. Od programa zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga : Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
 Gabrič, Aleš: Šolstvo na Slovenskem v letih 1945–1951. *Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete – Za povijest školstva i prosvjete*. Ljubljana 1991, str. 67–92.
 Griesser-Pečar, Tamara: *Cerkev na zatožni klopi*. Ljubljana : Družina, 2005.
 Marušič, Branko, *Z zahodnega roba*. Nova Gorica : Branko, 1995.
 Mikola, Milko: *Sodni procesi na celjskem 1944–1951*. Celje : Zgodovinski arhiv, 1995.
 Mikola, Milko: *Osvobojeni gradimo. Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji*. Ljubljana : Ministrstvo za pravosodje RS, 2006.
 Paljk, Vinko: Iz Cerkvene zgodovine Solkana. *Jako stara vas na goriškem je Solkan. Zbornik ob tisočletnici prve omembe Solkana* (ur. Branko Marušič). Solkan : Krajevna skupnost, 2001, str. 98–136.
 Premk, Martin: *Matjaževa vojska 1945–1950*. Ljubljana : Društvo piscev NOB Slovenije, 2005.
 Rutar, Borut, Jevnikar, Ivo: *Rudolf Uršič in Andrej Slavko Uršič. Jeronova rodbina narodnjakov v Kobaridu*. Kobarid : Društvo TIGR Primorske, 2001.

Šturm, Lovro: O kratenju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji v obdobju 1945–1990. *Temna stran meseca : kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar). Ljubljana : Nova revija, 1998, str. 65–102.

Vovko, Andrej: Učilnice na temni strani meseca. *Temna stran meseca : kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar). Ljubljana : Nova revija, 1998, str. 195–204.

R I A S S U N T O

Gli individui nella morsa del totalitarismo. Solkan negli anni 1947–1952

Il periodo successivo all'annessione della Zona A del Venezia Giulia alla FLRJ (Repubblica Federale Popolare di Jugoslavia) nel settembre del 1947 fu pieno di aspettative e allegria per gli abitanti della Primorska (il Litorale sloveno). Più di un decennio sotto il regime totalitario fascista e nazista cambiò profondamente la vita degli Sloveni del Litorale.

Con il nuovo confine Solkan si trovò nelle immediate vicinanze del confine italo-jugoslavo, che era anche la frontiera tra il blocco capitalista democratico e quello socialista. Fino al 1954 esso fu completamente chiuso, guardato a vista dai militari. Sul confine le guardie di frontiera sparavano sui civili, che, di fronte al comunismo, fuggivano dalla Jugoslavia in Italia.

Con la perdita di Gorizia e prima della costruzione di Nova Gorica, Solkan fu nei primi anni dell'annessione il centro amministrativo, politico e di giustizia del Goriziano. Qui ebbero la loro sede il Comitato popolare distrettuale e il Tribunale distrettuale di Gorizia, come anche le prigioni dell'Ufficio di sicurezza nazionale, l'UDV- UDBA, per il distretto di Gorizia. Il regime totalitario comunista, che fu instaurato nella Primorska dopo il settembre 1947, lasciò una profonda impronta sulle vite di molte persone che qui vivevano. Le cosiddette Leggi rivoluzionarie colpirono quegli strati della popolazione che il Partito Comunista aveva bollato come nemici di classe. Con le nazionalizzazioni, la riforma agraria, gli espropri ed i processi, che finivano molto spesso con condanne al carcere, ai lavori forzati e al sequestro dei beni, il nuovo regime ha colpito soprattutto la Chiesa, i

proprietari di trattorie, altri artigiani, imprenditori e grandi possidenti agrari. A Solkan ebbero luogo molti processi politici contro alcuni abitanti del luogo e anche di altri luoghi della Primorska. Alcuni di questi ebbero un'eco anche presso un pubblico più ampio e nella carta stampata, soprattutto quelli contro le associazioni illegali. Tra essi fece maggiore scalpore il processo del 1949 contro 11

abitanti del Collio, accusati di far parte dell'organizzazione MOP "Movimento di liberazione di Matjaž" che nel 1948 e 1949 avrebbe portato avanti, per ordine e seguendo istruzioni dall'estero, azioni illegali contro l'autorità statale della FLRJ. Uno degli accusati fu condannato a morte, gli altri a una pena detentiva di molti anni.